

LOGOTEORIE A ANTROPOLOGICKÉ PARADIGMA JAKO ZÁKLAD VÝZKUMŮ V PSYCHOLOGII

Vladimír Smékal

Metodologická úvaha

pro věd. sem. PsÚ FF MU v Brně dne 18. 3. 199

Vědu je možno dělat zcela pragmaticky - tak, že se napojíme na určitou linii výzkumu a v rámci této tradice postupujeme, aniž bychom reflektovali, proč a k čemu děláme to, co děláme. Jistotu nám dává, že jdeme s proudem. Dá se to přirovnat i ke štafetovému běhu. Víme ale, zda vůbec držíme kolík, resp. víme vůbec, kam ho neseme, komu ho máme předat?

Je nutné uvědomit si před zahájením výzkumu, ke které štafetě patříme? Nebo jinak vyjádřeno: Je důležité, aby vědec znal předem, do jaké mozaiky vědění patří ten kamének, který opracovává? Jaké místo na mapě vědění tím zaplní? S čím jeho téma sousedí? Čemu předchází a na co navazuje?

Je možné vůbec se nezamýšlet nad tím, jaká je filosofie člověka (ontologie duše) a jaká jsou noetická východiska výzkumu, a při tom vytvářet poznatky, které představují přínos na poli vědění dané oblasti?

Mnoho výzkumníků se setrvačností přitakává výše položeným otázkám a tím udržují psychologické výzkumy v bažinách jalovosti, které jsou terčem kritiky těch, kdo od psychologie čekají účinná řešení vážných problémů života lidí. Proto považují za axiom každé vědecké práce stanovisko, že vědec, který chce znát smysl, souvislosti a dosah své činnosti, potřebuje mít jasno v tom, jaká jsou filosofická východiska a předpoklady jeho výzkumu a co chce svým zkoumáním zjistit nebo prokázat.

Filosofická východiska a předpoklady včetně názoru na to, jaká je povaha jevů, jimiž se zabývá a v jakém vztahovém rámci je nutno je studovat jsou jádrem toho, co se nazývá *vědeckým paradigmatem*.

Zastává-li vědec *naturalistické* paradigma, bude vidět člověka jako věc, bude preferovat behaviorismus, informační variantu kognitivní psychologie nebo neurofyziologii.

Je-li stoupencem *antropologického* paradigmatu, bude mu bližší humanistická psychologie, gestalt tradice, topologická psychologie. /Poznámka: I když antropologie má svou biologickou variantu, máme zde na mysli filosofickou, kulturní a sociální antropologii jako základ paradigmatu/.

Překvapující je, jak málo badatelů, kteří deklarují své úsilí vycházet z antropologického paradigmatu, domýšlí konkrétní metodologické důsledky, které jsou tomuto paradigmatu inherentní. Pak ovšem jejich výzkum nemůže být vnitřně konzistentní, ale jde o synkretickou směť řekneme materialistických ontologických předpokladů s introspektivistickou metodologií a třeba interakcionistickým

objasňováním, to vše přetaveno v kotli statistiky, o níž se domníváme, že tomuto poznatkovému "guláši" dá vědecký vzhled.

Naturalistické paradigma je niterně spjata s deterministickým pojetím výzkumů zaměřených na sledování vztahů

STIMULY - PSYCHIKA - REAKCE,

a proto orientované na kauzální výklad souvislostí. To sebou nese úsilí o formalizaci, reduktivní objasňování. spoléhání na statistické zpracování výsledků.

Antropologické paradigma klade do centra předmětného pole výzkumů především teleologicky chápaný vztah

PODMÍNKY - PSYCHIKA - JEDNÁNÍ.

V tomto přístupu se respektují principy holismu a konkretismu, stochastické a funkcionální objasňování, uznává se emergentní povaha psychických jevů a za nenahraditelnou se považuje kvalitativní metodologie, která teprve dává kvantitativnímu zpracování jeho poznatkovou hodnotu.

Důsledkem nereflektovaných východisek výzkumu, nejasnosti v domýšlení získaných poznatků a většinou i nekonzistentního vztahového rámce výzkumů je, že akademicky pracující odborníci stále pěstují psychologii bez člověka, jejíž poznatky jsou jen elegantní hrou vztahů mezi proměnnými. Odvozeným důsledkem pak je, že odborníci v praxi tyto poznatky odmítají přijímat a buď eklekticky improvizují nebo postupují rovněž nereflektovaným spojováním poznatků na synkretické úrovni a považují za dostatečně přesvědčivé zdůvodnění svých tvrzení odkaz na kazuistické zpracování případů.

Metodologicky plodným východiskem z tohoto dilematu musí být zvyšování metodologické kultury výzkumů i filosofické fundování teoretického myšlení v psychologii. V minulosti psychologové oprávněně unikali před plytkým filosofickým vulgarismem, který jim byl vnucován v podobě dialektického materialismu. Dnes strach z filosofie pokračuje a dostává tvar úzkosti z rozmanitosti, v níž chybí určení kritérií, jak oddělit zrna od plev. Filosofii však nelze uniknout a i příslovečný pavor philosophii, který je mezi psychology tak rozšířen, je svého druhu filosofii.

Pro výzkumy nižších psychických útvarů (funkcí, jednotek, stavů a procesů) se hodí redukcionistický postup a upřednostňování kvantitativní metodologie. Avšak ten, kdo se zabývá studiem vyšších psychických útvarů (funkcí, jednotek, stavů a procesů) by si měl být vědom, že redukcionismus vede tomu, že bude vědět "všechno o ničem" a že statistická metodologie odvozená ze zemědělského výzkumnictví de facto nic nedokazuje, pokud není doplněna zevrubnou kvalitativní analýzou.

Brunswikova výzva vyjádřená v jeho postulátu respektovat zřetel k ekologické validitě a širěji v jeho málo chápaném funkcionálním probabilismu, je jedním z východisek a v jistém smyslu na tradici navazujícím řešením našeho dilematu. Daleko zásadnější, a proto odvážnější, je rozchod s tradicí a hledání nové adekvátní metodologie.

Podnětů i zkušeností pro zavedení této nové metodologie je již tolik, že je jen potřeba je začít důsledně a tvořivě (nápaditě a se znalostí, kde) používat.

- Jsou to např. náměty K. B. Madsena rozvíjející na operativní úrovni postupy tzv. systematologie,

- je to aplikace moderní logiky tříd a vztahů A. T. Išmuratova,

- je to psychosémantika navržená Perfettim a rozpracovaná Petrenkem a Šmelevem,

- je to emergentní metodologie rozpracovávaná Novikovem,

- a zejména "nová" psychologie jednání, vytvářená R. Harré, D. Clarke, N. deCarlo, M. von Cranachem. Tato teoretická i metodologická koncepce zdůrazňuje obsahovou a formální analýzu repertuárových mřížek, autobiografií, strukturovaného a volného interview, mentálních a sociálních reprezentací. Autoři ji označují jako metodologii strukturní a akční analýzy.

V. Franklem vytvořená logoterapie, rozvinutá jeho polským žákem K. Popielskim v psychologickou školu zvanou *logoteorie*, je svými filosofickými východisky i přístupem k člověku jednoznačně spjatá s antropologickým paradigmatem a vhodná pro empirické ověřování a rozvíjení poznatkové základny výše zmíněnou kvalitativní metodologií.

Logoteorie předpokládá existenci tří světů:

- světa věcí, hmoty, přírody, *tělesnosti*,

- světa lidí, sociálních vztahů, historie, *duševnosti*,

- světa idejí, kultury, hodnot, smyslu, *ducha*.

V průsečících těchto tří světů se podle logoteoretiků odehrává lidský život.

Povšimnutí hodná je poněkud odlišná konceptualizace ve srovnání s formálně obdobným projektem K. Poppera a s tradiční *bio-psycho-sociální* triádou akademické psychologie.

Logoteorie předpokládá, že kauzalita je podřízená finalitě, protože člověk je bytost vytyčující si cíle, a proto je též důležitější hledat odpověď na otázku, *Co znamená toto jednání?*, než na otázku *Proč lidé jednají, tak jak jednají?*

Metodologickou nesnází je, že strategie výzkumů finálních vztahů a souvislostí prakticky není rozpracovaná. Tato okolnost je doprovázena obavou, že narativní diskurs, který se nabízí jako cesta zdůvodňování v tomto vztahovém rámci vytvářených poznatků, je nepřesvědčivou planou verbalistikou.

Psychologové - místo, aby hledali, jak dosáhnout adekvátní explikační síly poznatků získávaných touto cestou - raději setrvávají v bažinách formalistického diskursu, kde mají své vyšlapané cestičky a pevné orientační body.